

KULTURNO NASLIJEĐE

CULTURAL HERITAGE

UDC 726.825(497.6 Konjic) 7.025.3/4(497.6 Konjic)

Reljefi na stećcima iz Jablaničkog bazena

Reliefs of the stećaks from Jablanica Basin

Minela Đelmo Akademija nauka i umjetnosti BiH
Sarajevo, Bosna i Hercegovina
mdjelmo@anubih.ba

Sažetak:

*U članku je predstavljen osvrt na istraživanje očuvano-
sti reljefa i ukrasa na stećcima smještenim na lokalitetu
u blizine Repovačke džamije u Konjicu. Grupa od pet ste-
ćaka danas predstavlja homogenu cjelinu, iako potječu sa
različitih izvornih lokaliteta. Članak je osvrt na ubrzano
i veoma vidljivo propadanje i nestajanje reljefa sa vrijed-
nim i rijetkim ukrasima i motivima. Ideja članka je propa-
giranje brige o kulturnoj baštini preko saradnje institucija
kulture i lokalne zajednice.*

Ključne riječi: *stećci, kulturna baština, zaštita, očuvanost
spomenika kulture*

Abstract

*The overview of protection of reliefs and engravures on
the stećaks situated near the site of Repovac Mosque
in Konjic are presented in this paper. Nowadays cluster
of five stećaks presents homogeneous whole, although
they come down from different autochthon site. The paper
is overview at rapid and visible deterioration and disa-
ppearing of reliefs with worth and rare engravings and
motifs. The idea of this paper to promote taking care of
cultural heritage including cooperation of cultural insti-
tutions and society.*

Keywords: *stećaks, cultural heritage, preservation, pro-
tection of cultural monuments*

Osvrt na istraživanje: U članku je predstavljen rezultat seminarskog istraživanja i problematiziranja odnosa zajednice prema kulturnoj baštini. Za potrebe istraživanja i predstavljanja rezultata sačinjena je fotoarhiva današnjeg izgleda stećaka. Za svaki od pet stećaka izrađena je tablica koja sadrži današnji izgled svih strana i reljefnih ploha, nekadašnji izgled, kao i skice motiva, preuzete iz citiranih publikacija. Krajnji cilj seminarskog istraživanja je apel za ubrzani proces zaštite spomenutih spomenika.

Šira okolina Konjica bogata je nalazištima ostataka sve od neolita, pa do bliske prošlosti. To su jasni dokazi o aktivnom životu čovjeka u srednjem toku rijeke Neretve kroz sve historijske periode. Detaljna i opsežna istraživanja vršena su u prvoj polovini dvadesetog stoljeća i to pod nadzorom stručnjaka iz Zemaljskog muzeja u Sarajevu i po naredbama Komisije za zaštitu spomenika kulture BiH. Daleko najveći doprinos istraživanjima, kao i najopsežni-je studije o tadašnjem stanju dao je Pavao Anđelić.

Na ovom području po brojnosti i prostornoj zastupljenosti prednjače srednjovjekovni nadgrobni spomenici – stećci. Njihova ukrašenost i osobenost su prepoznatljivi u široj naučnoj javnosti. U ovoj oblasti najpotpunije podatke o statistici, ali i ukrašenosti stećaka općenito, dao je Šefik Bešliagić. Velika šteta po historijske ostatke načinjena je pedesetih godina prošloga stoljeća kada je veliki dio područja Konjica i okoline potopljen s ciljem stvaranja vještačke vode4ne akumulacije. Prije potopa istraživači su izmjestili ostatke i spomenike za koje su utvrdili da su najvažniji. Neki od njih se danas nalaze na prostoru ispred i unutar Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Pet stećaka forme sljemenjaka izmješteni su u Konjic, i to dva sa lokaliteta *Memidžanovo groblje* u Lisičićima, a tri sa lokaliteta *Gošića han* u Ostrošcu.¹

Cilj članka je da opiše motive sa ovih stećaka i da pokaže koliko su vrijeme, ratna dešavanja, ali i čovjekova nemarnost utjecali na vidljivost bogatih reljefa. Polazi se od pretpostavke da su upravo raznoliki i neobični motivi utjecali na kriterij po kojemu je ovih pet sljemenjaka «spašeno» od potopa. Postavlja se pitanje koliko se čini na održavanju i da li ova grupa stećaka danas izgleda reprezentativno.

U istraživanju je prikazano današnje stanje skupine stećaka koji se nalaze na lokalitetu u centru Konjica. Krajnji cilj rada je da inicira program zaštite ovih stećaka i drugih ostataka koji čine ovaj spomenik i to na lokalnoj razini još. Kreće se od ideje da je potreban veći nadzor ove lokacije, koliko stručnih timova, toliko i službi na lokalnoj razini.

Najviše podataka o ukrasima stećaka sa ovog područja obradio je Šefik Bešliagić, a najveći broj ilustracija preuzeti su od Marian Wenzel. Istraživanje nije obuhvatalo

¹ Podatak preuzet iz: Anđelić, Pavao. Historijski spomenici Konjica i okoline. Konjic: S. O. Konjic, 1975., str. 208/209.

simboliku i vrste motiva, jer se reljefi u ovom radu promatraju kao skup motiva isklesanih na jednom stećku. I u skladu sa ciljem istraživanja, promatrana je samo dubina i vidljivost uklesanih motiva.

Istraživanje ne teži osobitoj normativnoj vrijednosti, jer cilj nije bio pokazati stanje spomenika sa strogo arheološkog stanovišta. Svrha je animiranja novih radnji na bilo kakvoj vrsti zaštite ovog spomenika i lokaliteta. Osnovna metoda bila je pojedinačna deskripcija stećaka, kao i komparativno-historijska, pomoću koje su upoređivani stanje stećaka opisano i prikazano u literaturi koje se odnosi na izgled reljefa prilikom izmiještanja iz Jablaničkog bazena i sadašnje stanje vidljivo golim okom.

U monografiji *Historijski spomenici Konjica i okoline* Pavo Anđelić navodi:

Pokraj tzv. Repovačke džamije, na jednoj terasi desne strane Suhog potoka, smještena je grupa od pet najljepših stećaka koji su ovamo dovučeni iz Lisičića (dva komada) i Ostrošca – Gošića hana (tri komada) prije početka punjenja Jablaničkog jezera 1952. godine. Jedan od ovih stećaka bio je postavljen pred jugoslovenskim paviljonom na Svjetskoj izložbi u Montrealu (Kanada) – 1967. g.²

Po svojim ukrasima ovi sljemenjaci predstavljaju reprezentativne primjerke srednjovjekovne umjetnosti, ali i izuzetke po motivima koji se javljaju isključivo u nekim drugima krajevima. Na lokalitetu na kojemu su danas smješteni, kolokvijalno nazvanom *Spomenik*, nalaze se i neki kameni spomenici iz drugih historijskih perioda. Najbrojnije su stele, nadgrobne ploče iz rimskog perioda. Po navodima Šefika Bešlagića, cilj smještanja spomenika na ovu lokaciju je osnivanje zavičajnog muzeja u Konjicu³. Međutim, takva institucija nikada nije osnovana, mada je postojala i postoji potreba za njom.

Svih pet stećaka u ovoj grupi imaju formu sljemenjaka. Po mišljenjima stručnjaka to je forma koja je zahtijevala mnogo rada za klesara srednjovjekovnog perioda. Bilo je jako teško postići pravilne linije. Za razliku od sanduka koji je kao i sljemenjak ležeći oblik stećka, sljemenjaci kao čeone strane imaju petougaonike, odnosno „pravougaonik je dobio još jedan trougao, slično zabatu na zgradi“⁴. Karakteristično za ovaj oblik je da visina krova nije uvijek jednaka. Razlikuju se visoki i niski *krovovi*, a po rasprostranjenosti, „Hercegovina je poznata po svojim visokim, a centralna i sjeveroistočna Bosna po svojim niskim sljemenjacima“⁵.

Položaj stećaka bio je orjentiran u pravcu zapad – istok, što je i pravilo postavljanja stećaka. To je pravac prividne sunčeve putanje. Pokojnik je bio postavljen sa glavom na zapadnoj strani i zbog toga se prikazi sa zapadne strane stećka promatraju u posebnom simboličkom svjetlu. Svi sljemenjaci iz ove grupe imaju upečatljive motive, ali „stećak iz Montreala“ plijeni raznolikošću ukrasa. Stoga, ovo je prvi stećak iz grupe koji će biti opisan.

2 Podatak preuzet iz. Anđelić, Pavao. *Historijski spomenici Konjica i okoline*. Konjice: S. O. Konjice, 1975., str. 209.

3 Bešlagić, Šefik. *Stećci-kataloško-topografski pregled*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1971., str. 329.

4 Bešlagić, Šefik. *Stećci i njihova umjetnost*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1971., str.26.

5 Isto, str. 26.

Stećak br. 1⁶

Nije slučajno ovaj sljemenjak bio «kapija jugoslovenskog paviljona» u Montrealu ako se zna da je ukrašen sa sve četiri strane. Motivi na svim stranama su različiti što predstavlja veliku vrijednost, jer su to motivi koji pripadaju raznolikim kategorijama. Na južnoj strani prikazano je mješovito (muško-žensko) kolo sa četiri ljudske figure. Kolo se kreće na lijevu stranu gledajući iz perspektive stećka.⁷ Ruke su visoko podignute, a razlika između muških i ženskih figura je jako naglašena. Po dnu stećka isklesana je bordura u formi trake koja je popunjena kratkim spiralama malo oštrijih lukova. Posmatrajući današnji izgled ove strane sljemenjaka vidimo da je ovo jedan od očuvanijih stećaka iz grupe. Reljef je vidljiv, iako je u središnjem dijelu došlo do manjeg osipanja kamena čime je trajno uništen dio lijeve ženske figure iz kola.

Suprotna, sjeverna strana u svom gornjem dijelu ima uklesanu grupu od tri jelena koji su usmjereni na desnu stranu gledajući od stećka. U donjem dijelu tri polukružna luka čije niše ispunjavaju tri ljudske figure sa raširenim rukama. Tako postavljene figure mnogi povezuju sa motivom krsta, ali i sa vrstom kola, mada nije dokazano da ovakav reljef predstavlja kolo. Bešlagić motive polukružnih lukova imenuje arkadama i navodi da su arkade po brojnosti jedan od vodećih reljefnih motiva na stećcima. «Kod ograničenog broja ovakvih arkada u nišama su prikazane scene, odnosno same ljudske ili životinjske figure, rjeđe neki drugi motiv, kakav je slučaj npr. u Lisičićima kod Konjica.»⁸ To znači da je ovo rijetka kombinacija ovakvih motiva. Po dnu stećka pruža se ista bordura kao i na južnoj strani. I na ovoj strani došlo je do manjeg osipanja kamena na dijelu reljefa gdje se nalazi prva lijeva arkada. Već sad se može reći da je ovo jedan od očuvanijih stećaka u skupini, što možemo povezati sa kvalitetom i strukturom kamena.

Na čeonj zapadnoj strani prikazana je scena lova na jelene gdje je konjanik okrenuo svoje koplje prema jelenu. Konjanik i jelen okrenuti su na lijevu stranu gledajući od stećka. Sredinom se vertikalno pruža simbol ženske figure; sa obe strane figure simetrično se nalaze dva krsta u formi svastike. Scena lova i ženska figura uokvirene su pravougaonikom od iscjepkanih spirala. U trokutastom dijelu sljemenjaka uklesan je krst sa prema gore povijenim kraćim krakovima. Reljef na ovoj strani je dobro očuvan. Čeona istočna strana ukrašena je istim motivima kao i ostale strane, ali su oni nepravilno raspoređeni. Vidljiva je samo jedna svastika asimetrično postavljena, te dijelovi drugih motiva. Još je istaknuta i vidljiva bordura od tordirane vrpce koja se pruža gornjom ivicom svih strana ovog sljemenjaka.

6 Numeriranje je određeno proizvoljno; krenulo se od stećka koji je bio na izložbi, a dalje su opisivani redom po pripadnosti određenom lokalitetu.

7 Ovo je način na koji se određuje smjer u kojemu su postavljene figure na reljefu – gledajući iz perspektive stećka. To se povezuje sa simbolikom motiva za koje se može reći da služe pokojniku u drugom životu, te se stoga njihovo značenje promatra od strane stećka, tj. pokojnika.

8 Bešlagić, Šefik. *Stećci – kultura i umjetnost*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1982, str. 360.

Stećak br. 2

Drugi sljemenjak koji je prenesen sa lokaliteta u Lisičićima manje je ukrašen od prethodnog, ali ipak po svojim ukrasima predstavlja neprocjenjiv primjerak srednjovjekovne klesarske škole i umjetnosti. Južna i sjeverna strana imaju iste motive. Reljef čine bordura koju ispunjava cik-cak linija sa povijenim lukovima i prostire se po vrhu ovih strana, te arkade kojih ima četiri. Primjetno je da je izvorno ovaj stećak imao pomalo nepravilan oblik i sa jedne strane donji čošak je uvučen. To ne umanjuje njegovu vrijednost i ljepotu. Jednako kao i kod prethodnog stećka, reljefi su vidljivi, ali manje očuvani. Nedostatak bilo kakve zaštite vidljiv je na „nepravilnoj“ strani na kojoj su, vjerovatno usljed ratnih dešavanja nastala određena udubljenja.

Na zapadnoj čeonj strani uklesana je vertikalna izdužena ženska figura, slična onoj sa prethodnog stećka. Može se, u skladu s tim pretpostaviti da je ispod ovih spomenika bila ukopana ženska osoba i to imućnijeg stanja ili važnijeg društvenog položaja, čemu odgovaraju bogati reljefi. Pretpostavlja se da je glava pokojnika postavljena na zapadnu stranu, po čemu onda možemo istaći da je ovaj reljef najvjerovatnije prikaz slike pokojnice. Slična opažanja daje i Marian Wenzel u navedenom djelu. Gornji dio figure je djelomično očuvan, dok je jedna trećina u potpunosti propala.

Istočna čeonja strana također nema crteža, a slika sadašnjeg stanja malo nam govori. Na njoj vidimo i nestručne pokušaje zaštite od propadanja. Iako nestručni, ipak su povučeni željom da se očuva spomenik i pokazatelj su da postoje nastojanja da se zaštite ovi stećci.

Stećak br. 3

Jedan od sljemenjaka koji su preneseni sa lokaliteta *Gošića han* u Ostrošcu posebno je obrađivan zbog neobične kombinacije motiva. Južna i sjeverna strana ukrašene su sa po četiri arkade u čijim se nišama nalazi niz rozetice sa nepravilnim rasporedom latica. Govoreći o rozeti (stiliziranom cvijetu) kao o motivu, Bešlagić navodi nizove rozetice koji u nekim slučajevima mogu sačinjavati jako lijepu borduru koja se najčešće nalazi iznad arkada. Navodi da je ukupan broj ovih motiva oko pedeset i da je ovaj stećak jedinstven primjer. «U Gošića hanu su te rozetice u samim lukovima, što govori o periferiji područja toga motiva».⁹ Na vrhu ovih strana nalazi se bordura sačinjena od kratkih spirala.

Na prvi pogled je vidljivo da je ovaj spomenik isklesan od druge vrste kamena koji je podložan vremenskim utjecajima i propadanju. Ovaj spomenik je najugroženiji u skupini od pet sljemenjaka i rijetki reljefi su skoro nevidljivi. Primjećuje se pokušaj privremene zaštite od propadanja, ali neadekvatnim materijalima.

Zapadnu bočnu stranu čine dvije arkade u čijim se lukovima nalazi po jedna rozeta. Bordura na bočnom trokutastom dijelu je ispunjena spiralicama. Propadanje kamena

⁹ Bešlagić, Šefik. *Stećci – kultura i umjetnost*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1982, str.150.

vidljivo je i na ovoj strani. Donji dio reljefa nagrižen je zubom vremena i ne postoji metoda kojom se ovaj dio može vratiti u prijašnje stanje.

Druga bočna strana je mnogo oštećena i na osnovu današnjeg izgleda ne može se utvrditi koji su to motivi krasili ovaj reljef. Ipak, iz ilustracije Marian Wenzel utvrđeno je da se ova strana razlikuje od zapadne po nizu uklesanih spirala.

Ostala dva sljemenjaka su sa iste lokacije ali se izdvajaju po tome što imaju postolja koja su također bila ukrašena. Ti ukrasi na postoljima se danas ne vide. „Svojim postoljima, kao i sanduci, ovi stećci se sigurnije odražavaju na zemlji u pravilnom položaju.“¹⁰

Stećak br. 4

Bogatije ukrašen sljemenjak ima različite reljefe sa svih strana. Južna strana u gornjoj polovini prikazuje scenu lova na jelena¹¹ u kojoj konjanik, za razliku od predstave sa sljemenjaka iz Lisičića, ne drži koplje. Gornjom ivicom sa svih strana pruža se ukras od tordirane vrpce. Reljef je prilično očuvan i linije se jako ističu. Podloga, odnosno plastični ostatak reljefa pokazuje znake osipanja kamena.

Sjevernu stranu ispunjava prikaz ženskog kola, a ista bordura isklesana je i u donjem dijelu ove strane. Ova strana je dosta oštećena. Prije svega, vidljive su izvjesne fleke koje nastaju usljed vremenskih i klimatskih utjecaja. Gollim okom teško je zapaziti šta ustvari predstavlja ovaj reljef. Tek nekoliko linija koje se još uvijek ističu ukazuju na prikaz ženskog kola. Tordirana vrpca koja se na ovoj strani pruža i donjom stranom prikaza kola je vidljiva.

Na fotografiji snimljenoj sedamdesetih godina prošlog stoljeća, prikazanoj u monografiji *Historijski spomenici Konjica i okoline*, tj sedamdesetih godina prošloga stoljeća primjetno je mnogo više reljefnih udubljenja i prikaz kola je bio jasan.

Glavni element ukrasa zapadne strane je lisnati krst koji djeluje kao slobodni motiv. Pošto je glava mrtvac postavljena ispod zapadne strane stećka, M. Wenzel navodi da je skoro pravilo da se na toj strani nalazi krst, mada sigurno postoje i druge varijante i načini uklesavanja krsta kao slobodnog motiva. Ova strana je, pored znakova djelovanja vremenskih prilika dobro očuvana.

Na istočnoj strani uklesan je orant, figura sa obje podignute ruke. Pretpostavlja se da je ovo ženska figura. Unutar same figure isklesan je štap. Iznad bordure, u trokutastom dijelu predstavljena je nepravilna rozeta. Današnji izgled pokazuje da dolazi do manjih pucanja u strukturi kamena i da te pukotine mogu brzo dovesti i do osipanja gornjeg sloja kamena koji je i najvažniji za reljef.

Stećak br. 5

Drugi sljemenjak koji se nalazi na postolju i posljednji iz grupe ima jednostavnije ukrase. Sjeverna i južna strana su isto ukrašene. Reljefi se sastoje od široke bordure popu-

¹⁰ Bešlagić, Šefik. *Stećci i njihova umjetnost*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1971., str.26/27.

¹¹ I na stećku iz Lisičića imali smo motiv jelena. U simboličkom, jelen predstavlja besmrtnost i kao i većini motiva smisao mu je spojiti ovozemaljsko i zagrobno

njene spiralom sa trolisnim završecima. Bordura kao motiv predstavlja dekoraciju, tj nema simboličkih značenja. Ista bordura nastavlja se i čeonim stranama na čijim se reljefima nalazi još niz motiva. Oba reljefa na ovim stranama (sl.21 i sl.22) su vidno ugrožena pucanjem kamena, ali ugrožen je i oblik stećka, jer su ivični dijelovi najviše popucali. Također, tragovi vremenskih utjecaja primjetni su u obliku bijelih fleka koje prekrivaju sve veću kamenu površinu.

Na čeonim stranama prisutne su rozete koje u simbolički mogu predstavljati sunce ili zvijezde, jer su krakovi uklesani u krug. Trokutasti dio čeone strane je ispunjen poljima porubljenim tordiranom vrpcom, a unutar jednog polja nalazi se kružni vijenac sačinjen također od tordirane vrpce.

Motiv tordirane vrpce nalazi se na nekim već opisanim reljefima. To je tzv. usukano uže i kao motiv spada u grupu dekoracija čija je svrha da ukrase stećak, a često sačinjavaju i okvir reljefa, kao što je to slučaj u prikazu scene kola na *stećku br. 4*. Može se javljati i kao bordura ili dio bordure u kombinaciji sa spiralom, cik-cak linijom, povijenom lozicom i drugim ukrasima.¹²

Napukline, osutost kamena i posljedice ratnih dešavanja učinile su da i ove strane stećka budu nepopravljive i da dođe do trajnog uništenja dijelova reljefa.

Svih pet opisanih stećaka su jedinstveni i rijetki primjeri tipa sljemenjaka, a umjetničku i estetsku vrijednost predstavljaju reljefni prikazi sačinjeni od niza rijetkih motiva. U ovom radu navest ću nekoliko specifičnih pojava i rizika koji su doveli do ovako poraznog stanja ovih spomenika.

Konjic i okolina su jedna od rijetkih sredina u kojoj su pronađeni dokazi o prisustvu čovjeka još od neolita. Mnogi ostaci su u prvoj polovini dvadesetog stoljeća lokalizirani i stručno obrađeni. Većina ostataka koji su sačinjeni od kamena, posebno stećci, u tim godinama bili su jako dobro očuvani. Pet sljemenjaka koji su sačuvani od potopa zbog svoje ukrašenosti i raznolikosti motiva i oblika svjedoci su o postojanju brojnih drugih sličnih dokaza. Svi ti dokazi, nažalost, zauvijek su uništeni procesom koji je posljedica stvaranja vještačke akumulacije. Stoga, pet sačuvanih primjeraka zaista zahtijevaju veliku pažnju i napore da se njihovi reljefi i oblici sačuvaju i zaštite.

Od nastajanja stećaka do dvadesetog stoljeća prošla su mnoga stoljeća i stanje pet sljemenjaka 1952. godine bilo je zadovoljavajuće. Na reljefima su se isticale bordure i motivi i bilo je lako uzeti otiske i izraditi ilustracije. Već tada bilo je očigledno da je *stećak br. 3* isklesan u drugoj vrsti kamena i tada su bili vidljivi znaci lošeg stanja. Od izmiještanja ovih sljemenjaka prošlo je pet decenija, a u tom nemjerljivo kraćem periodu spomenici su izgubili mnogo od svoje izvornosti i neki reljefi su doslovno izbrisani. Više stoljeća naspram pet decenija. Jasno je da današnji klimatski uslovi i vremenske prilike djeluju sa više štetnih posljedica. Isto tako, danas postoje mnogi hemijski preparati kojima se na neko vrijeme mogu zaštititi spo-

12 Bešlagić, Šefik. Stećci i njihova umjetnost. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1971, str. 36.

menici od kamena ili se njima mogu popuniti eventualna dublja oštećenja. Pronalazak preparata kojim bi se na neki način presvukao gornji sloj reljefa je primaran zadatak za lokalnu zajednicu u čijoj je nadležnosti briga oko ovog kompleksa od pet sljemenjaka.

Nepostojanje zakonskih odredbi o podjeli brige nad spomenicima kulture između nivoa vlasti ili o zaštiti kulturne baštine na jednom nivou vlasti znači da za ovakvo stanje ne možemo u potpunosti smatrati odgovornom lokalnu zajednicu. Međutim, nije za pohvalu to što i bez zakona niko ne djeluje s ciljem zaštite ovih spomenika i usporavanja njihovog propadanja. Entuzijastički poduhvat primjetan je na nekoliko stećaka koji su doslovno počeli da pucaju. Tu je običnim građevinskom cementom popunjeno nekoliko napuklina i nakratko je spriječeno dalje pucanje kamena. To nije dovoljno i takve akcije su privremenog karaktera. Reljefi zahtijevaju zaštitu sasvim druge prirode, a ona bi mogla bit urađena na način da se prevuču sloj specijalnog ljepljivog preko površine. Time bi se učvrstila spoljašnja struktura i spriječilo osipanje gornjih slojeva stećka, a to su slojevi u kojima su uklesani motivi koji sačinjavaju reljefe. A akcija bilo koje vrste je prijeko potrebna zbog toga što su ovo jedini spaseni stećci iz doline u kojoj ih je po tvrdnjama i izvještajima naučnika i istraživača bilo mnogo više. Razloge spašavanja ovih spomenika Šefik Bešlagić navodi u kataloško-topografskom pregledu stećaka:

*U cilju spasavanja najvrednijih stećaka iz dijela doline Neretve koja je određena da se potopi jezerom Jablaničke hidrocentrale, a u pripremi stvaranja Zavičajnog muzeja u Konjicu, akcijom Zavoda za zaštitu spomenika kulture BiH 1952. god. preneseno je u Konjic 5 sljemenjaka.*¹³

Konjic i okolina nikada nisu dobili svoj zavičajni muzej iako to područje po mišljenju Pave Anđelića „predstavlja izrazito čvorište na kojemu su se dodirivala, miješala, prožimala i sukobljavala raznolika kulturna, etnička i politička strujanja“¹⁴ koja su češće imala karakter oplodavanja, a rjeđe – karakter sukoba i odbijanja.¹⁵

Prijedlog akcionog plana

Prijedlog djelovanja s ciljem zaštite ovih pet spomenika odnosi se direktno na lokalnu jedinicu Konjic, ali vrlo lako može poslužiti kao model ili ideja zaštite od daljeg propadanja bilo kojeg spomenika kulture od strane organizacija na lokalnom nivou.

Kao doprinos teoriji zaštite kulturnih spomenika i cjelokupnoj obradi s ciljem pohrane podataka, prijedlog su sljedeće mjere koje logično slijede jedna iza druge:

- Iskoristiti dostignuća savremene hemijske industrije i određenim sredstvima trajno konzervirati i zaštititi reljefe na ovoj grupi stećaka.
- Jednostavnim metodama načiniti digitalne snimke i po-

13 Bešlagić, Šefik. Stećci-kataloško-topografski pregled. Sarajevo: Veselin Masleša, 1971., str. 329.

14 Anđelić, Pavao. Historijski spomenici Konjica i okoline. Konjic: Skupština opštine Konjic, 1975., str. 7.

15 Primjetne su akcije Gradske biblioteke Konjic u stvaranju zavičajne zbirke i jedan od ciljeva ovoga rada, a to je prijedlog niza akcija s ciljem očuvanja ove grupe stećaka mogao bi se uklopiti u projekat izgradnje zavičajne zbirke Konjičke okoline.

moću za to potrebnog softvera i programa izraditi 3D virtualne prikaze koji barem u ovom formatu mogu do-prinijeti očuvanju spomenika.

- Proširiti ideju o osnivanju zavičajnog muzeja, ako ne u fizičkom, onda u digitalnom okruženju. Tako bi se određenim pozivima i akcijama, te kontaktiranjem muzeja, arhiva i instituta mogla posuditi dokumentacija, fotografije i članci koji se odnose na spomenike kulture Konjica i okoline. Ti materijali bi bili digitalizirani i vraćeni matičnim institucijama.
- Dugotrajno prikupljati sve pisane reference o ovim spomenicima i pripremati kvalitetnu publikaciju o ovom lokalitetu na kojemu su smješteni i spomenici iz drugih perioda.
- Aktivnije uključiti lokalne medije, škole, obdaništa; organizirati časove historije na ovoj lokaciji, kao i mini likovne kolonije za školsku populaciju.

Sve predložene radnje imaju za cilj dugoročnije učinke, a ne zahtijevaju velike projekte niti novčana sredstva. Kad se govori o lokalnoj sredini, to se prije svega odnosi na općinsku službu za kulturu, ali i nevladine organizacije, omladinska udruženja i škole. Svi oni pojedinačno mogu participirati u svim ovim akcijama.

Prijedlog o digitalizaciji bio bi lako ostvariv u saradnji sa institucijama poput fakulteta i firmi koje se bave digitalizacijom. Poznato je da takve institucije često učestvuju u ovakvim malim projektima, bez obzira na njihov značaj koji je u ovom slučaju neupitan. Pomoć nas bibliotekara i ostalih entuzijasta ne treba ni spominjat, jer bi sigurno bila ponuđena u slučaju bilo kakve akcije.

Da bi došlo do jačanja svijesti svih stanovnika jedne sredine, i onih koji njom rukovode i svih njenih građana, vrlo je važno u programe škola uključiti časove o poznavanju uže okoline i njenih spomenika kulture. Tako se mogu odgojiti generacije koje će steći osjećaj poštivanja prošlosti i pozitivan odnos prema kulturnoj baštini.

Plodna dolina rijeke Neretve bila je stanište čovjeka još od neolitskog doba. U srednjem vijeku ovo područje bilo je gusto naseljeno, na što prije svega ukazuju brojne nekropole stećaka. Većina tih spomenika uništena je i prije potopa srednjeg toka rijeke Neretve. To navode mnogi istraživači, a po svjedočenju stanovnika. Bešliagić navodi da je u Ostrošcu džamija napravljena unutar nekropole i da su stećci ugrađivani u zidove i ogradu.¹⁶

Sve su ovo podaci koji su samo ostali zabilježeni, a ne postoji način da se spomenici i dokazi opipaju, jer su uvijek uništeni. Stoga, ostaje samo prilika da posvetimo pažnju ostacima koji su sačuvani, a među njima su na području Konjica od iznimne važnosti ovi sljemenjaci. Neki od reljefa na ovim spomenicima jako su dobro očuvani do danas, ali ne tako dobro kao što su bili prije pedeset ili šesdeset godina. Neki su, opet, u jako lošem stanju i

primjetne su samo neke linije reljefa. Postavlja se pitanje zašto je u tako malo vremena došlo do ovako velikog oštećenja ove grupe stećaka.

Treba uzeti u obzir klimatske promjene koje su nastale nakon izmiještanja ovih stećaka i koje su posljedica djelovanja vještačke vodene akumulacije. Također, danas su oni smješteni u centar grada, tj. u urbani dio pored kojeg prolazi magistralni put i koji se dosta razlikuje od vjekovnog staništa ovih stećaka. Ratna zbivanja su još jedan faktor koji je dao doprinos u obliku fizičkih i trajnih oštećenja stećaka. Najrazorniji je ljudski faktor. Stalni slučajevi vandalizma jednaki su nijemom posmatranju.

Zašto je umjetnost prikazana na stećcima i danas jako važna? Važna je jer nam govori da nismo prvi koji živimo i stvaramo na određenim prostorima i zato što čini podlogu za dalju nadogradnju i daje znak da u kulturnom pogledu ne krećemo od početka. Umjetnost stećaka i stećci kao nadgrobni spomenici važni su činioci za izgradnju identiteta bosanskog čovjeka i bosanskog društva.

Opisujući motive i simbole sa stećaka i dajući njihov pregled, Šefik Bešliagić je uporedo davao fotografije i opise istih motiva sa građevina i spomenika u Zadru, Veneciji, Veroni i drugim evropskim gradovima koji pripadaju epohi srednjeg vijeka. Te analogije su pokazatelj da umjetnost srednjovjekovne Bosne ima jaku vezu sa umjetničkim stilovima tadašnje Evrope. Veliko bogatstvo našeg kulturnog nasljeđa je niz osobina koje umjetnost ovih prostora čine osobenom i samo svojom. Svi istraživači su ukazivali upravo na te osobine koje su pomogle postizanju originalnosti i jedinstvenosti, a u isto vrijeme i savremenosti. Sličnost motiva ukazuje na još jednu važnu tačku, a to je informacijska povezanost u smislu vjerovatnih putovanja klesara-umjetnika na kojima su mogli vidjeti određene motive i sa autorskim pečatom i umjetničkom slobodom prenijet ih na reljefe stećaka.

Zbog svih navedenih razloga danas se mnogo više trebamo posvetiti stećcima iz raznih uglova, jer pitanje je koliko će još dugo biti vidljivi ostaci reljefa na konjičkim stećcima. Potrebno je skoro djelovanje s ciljem da se sačuvaju postojeći dijelovi reljefa, oblici stećaka i kamen u kojemu su isklesani. To podrazumijeva konzerviranje od strane stručnjaka i to namjenskim sredstvima, te brzo digitaliziranje, jer motivi gube svoju reljefnost i kamen se osipa sve brže.

I na kraju, danas su ovakva istraživanja itekako bitna za bogatu historijsku i kulturnu baštinu Konjica i okoline i njihovu zaštitu, jer su sve glasnjiji povici za potrebom izgradnje novih hidrocentrala u gornjem toku rijeke Neretve. Šta u tom pogledu činiti u svrhu zaštite i očuvanja kulturnog blaga koje je se nalazi upravo u tim područjima? Vikati glasnije.

¹⁶ Karakterističan fenomen koji navode svi istraživači srednjovjekovnih ostataka je blizina srednjovjekovnih nekropola stećaka i savremenih globalja ili bogomolja.

Literatura

Anđelić, Pavao. Historijski spomenici Konjica i okoline. Konjic : Skupština opštine Konjic, 1975.

Anđelić, Pavao. Teritorijalopolitička organizacija srednjovjekovne župe Neretve i njezino mjesto u širim političkim okvirima. // Studije o teritorijalopolitičkoj organizaciji srednjovjekovne Bosne. Sarajevo : Svjetlost, 1982, str 85-116

Bešlagić, Šefik. Stećci i njihova umjetnost. Sarajevo : Zavod za izdavanje udžbenika, 1971.

Bešlagić, Šefik. Stećci : kataloško-topografski pregled. Sarajevo : Veselin Masleša, 1971.

Bešlagić, Šefik. Stećci – kultura i umjetnost. Sarajevo : “Veselin Masleša”, 1982.

Hadžialić, Sabahudin. Medij – škola – pojedinac – baština – medij : Savjetovanje o strategiji zaštite i obnove kulturne baštine u FBH, Sarajevo, 05. juli 2001. // Most, god 26, br. 142. (53 n. s.) URL: <http://www.most.ba/053/008.htm> (16.12.2010.)

Wenzel, Marian : Ukrasni motivi na stećcima. Sarajevo : “Veselin Masleša”, 1964.

<http://www.secheritage.org> (16.12.2010.)

**